

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligida 2014-yil 19-dekabrda 0055-raqam bilan qayta ro'yxatga olingan.

Maxsus son.

Tahrir hay'ati:

Baxtiyor SAIDOV
Dilshod KENJAYEV
Nizomiddin MAHMUDOV
Yorqinjon ODILOV
Nasirullo MIRKURBANOV
Jabbor ESHONQULOV
Valijon QODIROV
Baxtiyor DANIYAROV
Abdurahim NOSIROV
Tolib ENAZAROV
To'liqin SAYDALIYEV
Ravshan JOMONOV
Zulxumor MIRZAYEVA
Qo'choqbo YO'LDOSHEV
Tajixon SABITOVA
Salima JUMAYEVA
Nilufar NAMOZOVA
Lutfullo JO'RAYEV
(bosh muharrir o'rinbosari)

Bosh muharrir

Bahodir JOVLIYEV

Sahifalovchilar:

Akmal FARMONOV

Nashr uchun mas'ullar:

Nilufar NAMOZOVA
Nigora URALOVA
Yuliyana MUSURMANOVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10, (71) 233-03-45,
(71) 233-03-67

e-mail: til_adabiyoti@mail.uz
web-sayt: www.tilvaadabiyoti.uz

Jurnalidan ko'chirilgan maqolalar "Til va adabiyot" ta'limi dan olinadi, deb izohlanishi shart.

Jurnalda nashr etilgan maqolalarda mualliflarning tahririyat ma'nosini nazorat qilmaydigan fikr-mulohazalari hisoblanishi mumkin.

Tahririyatga kelgan og'ayimlar taqdir qilmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.

Biomassazh. 2022. 25.06. da topshirildi. O'fset usulida chop etildi. Qog'oz bichimi 60x84/8. Sharti bosma tabaqi 8.0. shkalasi-gammatasi. 10, 11 kepl. »ECO TEXTILE PRODUCT» MCHJ bosma-xonalarida chop etildi. Manzil: Toshkent sh. Mirbod tum., Matbuotchilar ko'chasi 32-uy. Bayruti » Adali 200 nusxa. Bahosi kelishilgan narxda.

1991-yildan chiqqa boshlagan

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРЫ
LANGUAGE AND LITERATURE

TEACHING | SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL OF THE MINISTRY
OF PUBLIC EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

MUNDARIJA

G'afurjon Muxamedov. Toshkent viloyat chirchiq davlat pedagogika instituti – 5 yoshda	2
DOLZARB MASALA	
Rayxon Rasulova. Og'zaki va yozma nutq – komilik belgisi	
ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR	
Feruza Murodova. Maktab adabiyot darslarida hikoya janri o'qitish texnologiyasi	7
Sarvinov Berdiyeva. O'quvchilarda matn bilan ishlash va tahlil qilish ko'nikmasini shakllantirishning pedagogik-psixologik omillari	8
Ruxsora Murodova. ona tili ta'limida nostonant testlardan foydalanish usullari	11
Tojixon Sabitova. Maqolalar badiyatiga doir	12
Sirdaryoxon O'tanova. Adabiy qahramonlar ruhiyati va tasvir musharakligi	14
TAHLIL	
Mohizhar No'monova. Hamid Olimjon lirikasida epitetning semantik-stilistik xususiyatlari	16
Gulmira Komilova. Tilshunoslikda lingvokulturologiya	18
Nilufar Xatolova. O'tkir Hoshimov ijodida obraz yaratish mahorati	20
Umid Sheralova. Taqqaslashirilgan adabiyot ta'limida binar metodik usul	22
O'tkir Islomov, Gulzoda Bekmuratova. Madaniy nutq – behavo ma'naviy boylik	22
Adiba Davlatova. So'zning asl ma'nosi – shoirning asl dardi	24
Nodira Xoligova, Humoyun Umaraliyev. Komil inson masalasi – jamiyat masalasi	28
Iroda Xoligova. Hamza Hakimzoda niyozining dramalarida monologik nutqning o'rni	30
Nizomiddin Bozorov, Ulug'ov Chorfiyeva. Dramatik asarlarda makon, zamon va badiiy tilning komparativ qirralari	32
Bahorov Eshmanova. Ingliz va o'zbek maqollarning kognitiv-qiyosiy tahlili	34
Ziyoda Usmonova. Ta'lim tizimiga oid kutuzatish, tahlillar va takliflar	36
Gulshodaxon Tojiyoyeva. Abdulla Qodiriy va zamondoshlari ijodiga ayollar obrazining musharakat jihatlari	38
Emina Achilova. O'tkir Hoshimovning "urushning so'ngi qurboni" hikoyasida psixologik tasvir	40
Musajjan Tadjibayev. Germaniyatda psixologik talqin muammolari	42
TADQIQOT	
Hoshimjon Quchqorov. Tarjimon, tarjima va matn	44
Nafisa Rahmanova. Nizomiy va Navoiyning ota-o'g'il munosabatlari haqidagi qarashlari	46
Laylo Xasanova. Navoiy lirikasida obrazni ifoda etishda ritm va mazmun uyg'unligi	49
Arofotov Muynidun. O'zbek milliy uyg'unlash adabiyoti vakillari ijodida muvashshah san'ati	51
Mohilul Mavlonova. "Farhod va Shirin" dostonida shopur obrazi talqini	53
Nizomiddin Bozorov, Mohira Hayitova. Samimiyatning teran badiiy ifodasi	55
Ra'no Xayrullayeva. O'quvchilar nutq madaniyatini takomillashtirish, nutqini o'stirish yo'llari va vazifalari	58
Nafisa Muratova. Maktabda tarixiy so'zlar mavzusini o'qitishning o'ziga xos usullari	60
Abdushukur Shofqorov. "O'zbek tilining to'liq lug'ati" dagi dialektal so'zlar	63
Rahmatilla Norbekov. Mung'lik qalbar kuchlisi	65
KICHIK TADQIQOT	
Qodirjon Mo'yidinov. Sud nutqi lektsiklasidagi o'zlashtirma so'zlar	67
Shahnoza Azimjonova. Akademik Naim Karimovning ijodkor portretini tarixiy jarayon zaminida o'rganish mahorati	69
Xosiyat Abdugahhorova. Mustaqil so'z turkumlarida antisemik munosabatlarning ifodalaniishi	70
Dildora Yorbulova. Hamza hakimizda niyozining ashularida xotin-qizlar mavzusi	72
Aziza Avezova. Alisher Navoiy "turkiylar choseri" mi	73
Nodira Xoligova. Millat va jamiyatning badiiy in'ikosi	76
Hikmat Hikmatov. Adabiyot darsida yangi - xamsa" metodidan foydalanish usullari	78
Humoyun Umaraliyev. Hamza Hakimzoda Niyozining she'riyatida er va bilim talqini	80

TIL VA ADABIYOT

TA'LIMI

jurnali

ISSN 1691-2689

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining

Filologiya va Pedagogika fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashridir.

Nodira XOLIYOVA,

Chirchiq davlat pedagogika instituti O'zbek adabiyoti kafedrası, f.f.n;

Humoyun UMARALIYEV,

Chirchiq davlat pedagogika instituti O'zbek adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

KOMIL INSON MASALASI – JAMIYAT MASALASI

Markaziy Osiyoda madaniyat, ilm-fan beqiyos rivojlanib kelgan. O'sha tarixiy davrlarda yashab ijod etgan qomusiy olimlarimiz insonning ma'naviy va tafakkur dunyosini boyitish borasida kishilar ongini, madaniy-ma'rifiy qarashlarini o'stirishga qaratilgan ijodiy amallarga o'z e'tiborini berib kelganlar. Al-Xorazmiy rioziyotda, Beruniy qadimshunoslikda, Farobiy falsafa va mantiqda, Ibn Sino tabobatda, Al-Farg'oniyl falakiyotda tabiiy fanlar taraqqiyotiga hissa qo'shish bilan birga komil inson tarbiyasiga qaratilgan axloq-odob unsurlarini joriy etib keldilar. Ibn Sino, Beruniy, Ibn Rushd ham insonni fuqarolarga xos xislatlarga ega bo'lgan komillikka intiluvchi mavjudot deb tan olib, odamlarning saxovati va qobiliyatlarini faqat birgalikda yashagandagina rivojlanadi, deb hisobladilar. Chunonchi, Beruniyning ta'kidlashicha, inson "ehtiyojlari ko'pligi va sabr-qanoati kamligi oqibatida himoya vositalaridan mahrumligi va dushmanlarning ko'pligi sababli muqarrar ravishda o'zaro yordamlashish hamda o'zini va boshqalarni ta'minlaydigan ishlar bilan shug'ullanish uchun elatlar bilan bir jamiyatga birlashishga muqarrar majbur bo'lgan". Ibn Sino esa bunday deb yozgan: "Inson boshqamavjudotlardan shu bilan farq qiladiki, agar u o'zining eng zarur ehtiyojlarini qondirishda yordam beradigan madadkorga tayanmay yakkalanib, bir o'zi yashasa, o'z ishlarini faqat o'zi bajarsa, omon-esson qola olmagan bo'lardi".

Bu davrlarda yashab ijod etgan olimlardan biri Sharq mutafakkirlarining ichida eng atqolisi, Uyg'onish davrining nomdor vakili Abu Nasr Farobiydir (873–950). Farobiy uning taxallusi bo'lib, to'liq nomi Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug' Tarxondir. O'rta asrlarning bir qancha ilmiy yutuqlari, umuman, Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarida taraqqiyparvar ijtimoiy-falsafiy tafakkur rivoji uning nomi bilan bog'liq. Farobiy o'z zamonasi ilmlarining barcha sohalarini mukammal bilganligi va bu ilmlar rivojiga katta hissa qo'shganligi, yunon falsafasini sharhlab, dunyoga keng tanitganligi tufayli Sharq mamlakatlarida uning nomi ulug'lanib, "Al-muallim as-soniy" – "Ikkinchi muallim" (Aristoteldan keyin), "Sharq Arastusi" deb yuritilgan. Farobiy turkiy qabilalardan bo'lgan harbiy xizmatchi oilasida, Sirdaryo qirg'og'idagi Farob – O'tror degan joyda tug'ilgan. U tug'ilgan hudud Somoniylar tomonidan boshqarilib, Arab xalifaligining shimoliy chegarasi hisoblangan. Farobiy boshlang'ich ma'lumotni ona yurtida oldi. So'ng Toshkent (Shosh), Buxoro, Samarqandda o'qidi. Keyinroq, o'z ma'lumotini oshirish uchun Arab xalifaligining madaniy markazi bo'lgan Bag'dodga keldi. Bag'dodda bu davrda musulmon dunyosining turli o'lkalardan, xususan, Markaziy Osiyodan kelgan ko'p ilm ahllari to'planishgan edi.

Olim komil insonning jamiyat taraqqiyoti, axloqiy rivojida muhim shaxs ekanligini bir necha asarlarida qayd etib o'tadi. "Baxt-saodatga erishuv yo'llari haqida risola", "Baxt-saodatga erishuv haqida risola" asarlarida o'zining orzu qilgan fozil jamiyatini yana ham yorqin tasvirlaydi. [1: 28]

Mutafakkir nazaridagi komil insonlar yashaydigan shaharda san'at, fan turlari, kasb-kor, ko'ngil ochar tadbirlarni erkin tanlash imkoniyati mavjud; yaxshi xulq-atvorlar, odat va an'analar hukmron; aholi har qanday zo'ravonlikni rad etadi, eng iste'dodli, yuksak ma'naviyatli va eng maqbul kishilarni hukmdorlikka ko'taradi; fuqarolar o'z vatanini dushmanidan himoya qilishga o'z yurtida tinchlik, osoyishtalik va barqarorlikni ta'minlashga tayyor va qodir.

Farobiy erkinlik va teng huquqlikni umumbashariy qadriyatlar deb hisoblaydi, ammo yuqoridagi aytilganidek, boshboshdoqlikka yo'l qo'yamaydigan va ezigu fazilatlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratishga qodir bo'lgan qattiqqo'l boshqaruvsiz yalpi baxt-saodatga erishib bo'lmaydi, deb o'ylagan. U ijtimoiy adolatni ijtimoiy turmush me'yori, shaharning butun aholisi foydalangan umumiy me'natlarni odilona taqsimlanish, taqsimlangan me'natlarni saqlanib qolishining garovi, deb tushungan. Shunday qilib, Farobiy ta'limotiga ko'ra, adolat imkoniyatlar va taqsimotdagi tenglikdir.

Farobiyning fikricha, yoshlarni barkamol qilib tarbiyalagan holdagina fuqarolik jamiyatini barpo etishning oliymaqom modelini yaratish mumkin. Farobiy davlat bilan jamiyat o'rtasidagi tavofutni anglagan holda o'z davridagi ijtimoiy tuzilmani batafsil tadqiq qiladi. U ijtimoiy tabaqalanish yashab kelayotganligi, mavjudligi va istiqbollarini mutlaqo tabiiy bir hol deb hisoblab, bo'ysunduruvchilar va bo'ysunuvchilarning bir necha toifasini ajratib ko'rsatgan holda shunday yozadi: "Shaharda muayyan inson – boshliq bor va, o'z tabaqalariga ko'ra, shu boshliqqa yaqin boshqa kishilar ham bor, shu kishilarning har biri o'z mavqeyi, qobiliyatiga ko'ra boshliq belgilab bergan maqsadga muvofiq harakat qiladi.

Yerning har qanday joyidagi havo yerdan osmonga ko'tariladigan bug'lanishlar bilan aralashadi. Qo'zg'almas sayyoralar sferalarining farqi, birinchi sferadagi farq, og'ma sferalar holatining farqi, havoning farqi, suvlarning farqi, o'simliklarning farqi, aqlsiz jonivor turlarining farqi, xalqlarning ovqatlanishidagi farq ham shu tartibda davom etaveradi. Ularning ovqatlanishidagi farq odamlar avloddan avlodga ko'nikib qolgan chorva va o'simliklarning farqi bilan bog'liqdir. Shundan keyin fe'l-atvorlarning farqi va tabiiy xarakter xususiyatlarining farqi keladi. Xuddi shuningdek, u yoki bu xalqlar tepasidagi osmon qismlarining farqi fe'l-atvorlardagi va

xarakter xususiyatlaridagi farqlarning sababidir. So'ng mazkur farqlarning o'zaro ta'siri va qo'shilishidan hosil bo'lgan turli qorishmalar xalqlarning fe'l-atvorlari va xarakter xususiyatlari o'zgarishiga ko'maklashadi. Shunday qilib, bu sohada ham mazkur tabiiy narsalarning birlashuvi, ularning bir-birlari bilan turli bosqichlardagi qo'shilishi sodir bo'ladi, shu yo'l bilan samoviy jismlar ularning mukammallashuviga ko'maklashadi".

Musulmon Sharqining boshqa ko'pgina atoqli islohotchi, ma'rifatparvarlari kabi Farobiyning ham ijtimoiy turmushni ijtimoiy utopiya (xayolot) asosida qayta qurish yo'lidagi urinishlari oliy darajada maqtovg'a loyiqdir. Biz, sovet ilmiy adabiyotida qilinganidek, Farobiy ta'limotining aniq mazmunini xayoliy puch bir narsa, deb aytishga haqimiz yo'q, u ijtimoiy taraqqiyotning chuqur sabablarini hozirgidek tushunmagan, deb uning odamlar hayotini o'zgartirish yo'llari to'g'risidagi tasavvurini kamsitmog'chi emasiz. "Aql-idrokning yalpi hukmronligi" bir orzu va oliy maqsad bo'lib, o'zidan ham dadilroq g'oyalari va yo'l-yo'riqlarga zamin yaratadi.

Farobiyning komil inson tarbiyasi to'g'risidagi nazariyasi mutafakkirning barcha izdoshlari qarashlariga juda katta ta'sir o'tkazdi. Averroes (Ibn Rushd) asarlarida Farobiyning ijtimoiyotga xos ba'zi g'oyalari seziladi: "hammadan ko'ra ko'proq mukammallik birgalikda olingan ko'pgina individlarda mavjud bo'ladi. Ayrim individ uchun boshqalarning yordamisi biror-bir saxovatni qo'lga kiritib bo'lmagisiz ravshan. Inson saxovatga erishmoq uchun boshqa kishilarga muhtoj bo'ladi, shu sababli u o'z tabiatiga ko'ra fuqaromavjudotidir".

Farobiy ijtimoiy turmush kamchiliklari va iflatlarini tanqid qilganida uni tubdan qayta qurishni aslo talab qilmaganligi, balki uni takomillashtirish tarafdori bo'lganligi tushunari.

Farobiyning asarlari o'z davrining ijtimoiy-siyosiy hayotini yoritishga bag'ishlangan bo'lib, ularda asosan ideal davlat tashkil etish haqidagi qarashlar o'rin olgan, odil jamiyatning qonun-qoidalarini ishlab chiqishga katta o'rin berilgan. Farobiy o'z qarashlari va fikrlarining hayotiylikiga qaramay, ko'p asrlar muqaddam davlat demokratik ko'rinishini, tuzilma va mazmun sifatlarini ilg'ab oladigan hamda ko'rsatib beradigan qator elementlarni qamrab olgan o'z fenomenining u yoki bu darajada kengaytirilgan tuzilishini nazariy jihatdan qurishga muvaffaq bo'ldi. Masalan, u sanab o'tadigan podshohlik, kiborlik, diktatura kabi boshqaruv shakllari ro'yxatida demokratiyani, ya'ni "boshliq ham, tobe ham bo'lmaydigan" xalq hokimiyatini farqlab ko'rsatadi.

Farobiyning "Fozil odamlar shahri" asaridagi davlat, uning qurilishi va boshqaruvi bilan bog'liq g'oyalari katta ahamiyatga ega. Farobiy o'z faoliyatida o'z davri uchun ilg'irab ketgan yuksak darajadagi (ideal) davlat qurilishi haqidagi nazariyaga tayangan holda, fozil jamiyat qurish tamoyillarini tahlil etgan. Mutafakkir orzudagi ushbu ideal davlat g'oyasini, nazariya sohasida o'z aqliy salohiyatining yaxlit tizimini yaratishga mu-

vaffaq bo'lgan. Ushbu fozil davlat haqidagi qarashlar demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurilishi va boshqaruvining tuzilma jihatlarini, mazmun-mohiyati hamda imkoniyatlarini ochib beruvchi qator g'oyalarni o'z ichiga olgan ta'lim bilan ham qimmatlidir. [2: 156]

Bunday davlatda aholi insonning haqiqiy turmushi, uning yashashi, ta'minoti va salomatligini saqlashga dadidor eng yuksak mezonlarga erishishda "bir-biriga ko'maklashadi" va "barcha o'z xizmatlariga yarasha boylikdan ulash olishi kerak, aks holda bu adolatsizlik bo'ladi". [3: 37–38]

Farobiy ta'limoti davlat va jamiyatga, sharqiy utopik qarashga asos soldi, keyinchalik olimning turli sohalardagi qarashlari olimlar tomonidan o'rganilib, tatbiq etildi. Ular o'z zamonlarining haqiqiy voqealari va amaliyotidan kelib chiqib, bu ta'limotga ko'plab yangi muhim jihatlarni, aniqliklarni kiritdilar, qator qoida va prinsiplarni oydinlashtirdilar. Masalan, Koshfiy siyosatsiz va boshqaruvsiz davlat bo'lmaydi, chunki ularsiz "dunyoning muhim ishlari tartibli olib borilmaydi. Agarda tarbiya va jazo to'g'risida qonun bo'lmasa, davlatning ishlariga putur yetadi" deb hisoblaydi. [3: 121] U boshqaruving ikki turini: o'z qalбини boshqarish va tobelarni (fuqarolarni) boshqarishni farqlaydi, davlat apparatining murakkab tuzilmasiga, uni boshqarishdagi ulkan qiyinchilikka e'tibor qaratadi. Davoniy esa, davlatsiz jamiyatda tartib o'rnatish mumkin emas deb hisoblaydi. Uning fikricha, boshqaruv bo'lmasa, o'zaro qo'llab-quvvatlash talbiga tushmaydi, har bir kishi o'z manfaatlaridan kelib chiqib boshqa kishiga zarar yetkazadi.

Farobiyning komil inson haqidagi g'oyalari mana bir necha asr o'tgan bo'lsa ham, o'z ahamiyatini yo'qotgan emas. Uning bu qarashlari hozirgi kunda ham o'z qadriga ega bo'lib, yoshlarni tarbiyalash, barkamol inson qilib voyaga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, Farobiy yosh avlodni kamolga yetkazishda u yashayotgan jamiyatdagi muhit, hayotiy tajriba, ta'lim-tarbiyaning ta'siri va bu ta'sir natijasida ular o'zlaridagi ijobiy yoki salbiy xislat-fazilatlarini namoyon qilishlarini aytadi. Insonlar tug'ilganda kamolotli bo'lib tug'ilmaydi, ularni orasida aslida farq ham bo'lmaydi, ularning xulqi, faoliyati, hayoti o'xshash bo'ladi, keyinchalik esa o'zgaradi, ya'ni ijtimoiylashuv jarayonida jamiyatda odamlar ming yillardan beri amal qilib kelayotgan qadriyat va me'yorlarni qabul qiladilar.

Farobiy ta'lim-tarbiyaga bag'ishlangan asarlarida ta'lim-tarbiyaning muhimligi, unda nimalarga e'tibor berish zarurligi, ta'lim-tarbiya usullari va usuli haqida fikr yuritadi. "Fozil odamlar shahri", "Baxt-saodatga erishuv to'g'risida", "Ixxo – al-ulum", "Ilmlarning kelib chiqishi", "Aql ma'nolari to'g'risida" kabi asrlarda ijtimoiy-tarbiyaviy qarashlari o'z ifodasini topgan. Farobiy o'z ishlari-da ta'lim-tarbiyani uzviy birlikda olib borish haqida ta'lim bergan bo'lsa ham, ammo har birining insonni kamolga yetkazishda o'z o'rni va xususiyati bor ekanligini alohida ta'kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Abdulla Qodiriy, 1993.
2. Абу Наср Фараби. Гражданская политика. В кн.: Ал-Фараби. Социально-этические трактаты. – Алма-Ата, 1973.
3. Социально-утопические идеи в Средней Азии. – Ташкент: Fan, 1983.
4. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.